

1968, »Fratrija, feud opatije sv. Mihovila nad Limom u Istri i njegova sela XI—XVIII. st.«, Rijeka 1969, »Tvornica papira Rijeka«, Rijeka 1971, »INA Rafinerija Rijeka 1882—1972«, Zagreb 1972, koautor, »Pazin«, Pazin 1982, koautor, »3. maj, složena organizacija udruženog rada brodograđevne industrije«, Rijeka 1984, koautor). Ovo novo Klenovo djelo ima 219 stranica teksta, te sadrži uvodni članak i bibliografske podatke njegovih radova, kao i podatke koji su objavljeni o Klenu i njegovu djelu; rad ima i rezime na talijanskom jeziku, šest dokumenata na latinskom i talijanskom jeziku te u prijevodu, kao i na hrvatskom ili srpskom jeziku (prepisani su iz glagoljskih spisa); na kraju je pridodan i popis arhivskih i drugih spremišta u nas i u inozemstvu čijom se građom D. Klen koristio za izradu ove knjige, kao i izbor upotrijebljene literature. Naslovi 11 poglavlja studije glase ovako: »Naša najstarija mornarica na vesla od 7. do 12. stoljeća«, »Ratni brodovi istarskih i dalmatinskih gradova od 7. do 11. stoljeća«, »Obveza istarskih i dalmatinskih komuna prema mletačkoj ratnoj mornarici od 11. do 15. stoljeća«, »Ratna mornarica za ugarsko-hrvatskih vladara od 1358. do 1420. godine«, »Obveza mletačkih podanika u Istri i Dalmaciji da služe u mletačkoj armadi od 15. do potkraj 18. stoljeća«, »Sukob između pučana i plemića zbog obveze davanja veslača i zbog troškova«, »Dubrovački ratni brodovi od 14. do 16. stoljeća«, »Nagovještaj i pojava novih ratnih mornarica na istočnoj obali Jadrana«, »Način određivanja i sakupljanja galijota za mletačke ratne brodove«, »Galijoti kažnjenici od 16. do 18. stoljeća«, »Brodovi na vesla, komandni sastav i posade od 10. do 18. stoljeća«; pojedina poglavlja opskrbljena su i bilješkama.

I ova knjiga govori u prilog ranije istaknutoj tvrdnji da je Danilo Klen jedan od naših najznačajnijih historičara te da je ta knjiga zapravo jedno od onih izdanja koja se uvrštavaju u temelje hrvatske, odnosno jugoslavenske historiografije. Ova knjiga sadrži podatke o vremenu prošlom i mučnom: ta što reći na dokument iz godine 1662, koji je nastao u Cresu, i u kojem Zvane Bužanić, galijot, stariji od 52 godine, moli da ga se oslobodi ponovnoga služenja na galijanama jer je kljast, bez pola stopala i ne može se kretati bez pomoći štapa; dodatna tragedija se sastojala u tome da je on, uprkos svojemu invaliditetu koji je nastao na galiji uslijed zamrznuća noge, ponovno pozvan da služi kao galijot. Galijoti koji su odlazili automatski su pisali oporuku, kako to svjedoče dokumenti pisani glagoljicom u Vrbniku, npr. 1645. A galijoti-kažnjenici bili su čvrsto uvjereni da je doživotna osuda na veslanje s vremenom sigurna smrt po presudi onih koji su ih osudili« — kako svjedoči Kristofor de Canal na povratku s dužnosti gubernatora kažnjeničkih troveslarki, koje je podnio nadležnima 1549. godine. O tome i o drugome, o takvome i sličnom životu ima vrlo mnogo podataka u ovoj Klenovoj knjizi, koja je vrlo dobro historiografsko djelo, a može se čitati i kao poticajno štivo za dalja proučavanja, ali i kao određena vrsta proze, zanimljiva i široj javnosti.

Petar Strčić

STRUTTURE FAMILIARI, EPIDEMIE, MIGRAZIONI, NELL' ITALIA MEDIEVALE, ED. RINALDO COMBA, GABRIELLA PICCINI, GIULIANO PINTO, EDIZIONI SCIENTIFICHE ITALIANE, Napoli, 1984, str. 542

Zbirke članaka različitih autora uobičajile su se kao oblik prezentacije različitih problema, pristupa, metoda i tumačenja vezanih uz jednu širu temu. One su posebno zanimljiv izvor obavijesti o najnovijim istraživanjima u svjetskoj histo-

riografiji. Kad se pak radi o demografskim istraživanjima u susjednoj Italiji, zanimanje će biti još veće.

Zbirka donosi obilje podataka, hipoteza i zaključaka. Autori se usredotočuju na raznolike demografske pojave. Uvodni su članci najopćenitiji: određuju osnovne pojmove kojima se barata u demografskim istraživanjima, postavljaju pitanja, predlažu smjernice i metode rada. Christiane Klapisch-Zuber (*Structures démographiques et structures familiales*) smatra da se istraživanja obiteljskih struktura moraju vršiti na tri razine, a to su bračni par, uža obitelj i rod. Znanstvena spoznaja o obiteljskom životu srednjovjekovnog čovjeka moguća je samo na temelju sinteze tih triju razina. Dakako, u istraživanje valja uključiti različite faktore koji utječu na organizaciju obitelji, kao što su ekološki uvjeti, ekonomski i društveni faktori, natalitet, krize mortaliteta. Giuliano Pinto (*La politica demografica delle città*) analizira mjere gradskih vlasti prema imigrantima koje se uvelike razlikuju u razdoblju napredovanja gradova (XI—XIII. st.) i u razdoblju kriza (XIV—XV. st.). To je politika koja ima neposredni učinak i ovisi o zahtjevima trenutka. Tako će kriza mortaliteta izazvana kugom promijeniti stroge mjere prema imigrantima, bez obzira na karakterističnu zatvorenost gradskih sredina.

Posljednji među člancima koji daju temeljne odrednice čitave zbirke jest rad Rinalda Combe, *Emigrare nel medioevo, Aspetti economico-sociali della mobilità geografica nei secoli XI—XVI*. Autor naglašava važnost istraživanja pokreta stanovništva, jer se u njima očituju sve velike ekonomske i društvene promjene u srednjem vijeku. Zato migracije bude znanstvenu radoznalost mnogih historičara i postaju jedno od glavnih istraživačkih područja moderne historijske znanosti. Comba ističe da u novije vrijeme u središtu zanimanja nisu više istraživanja privlačnosti nekih centara, odnosno centripetalni pokreti, već upravo centrifugalni, emigracije iz nekih područja. Nabrajajući osnovne probleme vezane uz migracije, autor na prvom mjestu spominje gradske migracijske pokrete koje treba istraživati u širem kontekstu i uz primjenu novih metoda. Navodi još neke važne teme, npr. problem područja izvoznika ljudi, fiskalna politika, gustoća naseljenosti, oscilacije broja stanovnika i drugo. Veliku važnost autor pripisuje proučavanju mikrostrukture, odnosno društvenih i ekonomskih okolnosti u kojima žive pojedine obitelji. To smatra preduvjetom prave historije migracija. Studij migracija uključuje, dakle, pojedinačne, obiteljske i kolektivne reakcije na krizu opstanka, demografsko opterećenje i fiskalni pritisak.

Preostalih 25 članaka razrađuje navedene probleme ograničavajući se geografski i vremenski, kao i izborom nekog posebnog aspekta problema.

Jedna grupa autora (Massimo Livi Bacci, Maria Serena Mazzi, Giuliana Albini i drugi) bavi se demografskom krizom koju je izazvala kuga u XIV. i XV. stoljeću i njezinim utjecajem na obiteljske strukture. Svi oni pokušavaju odrediti jačinu krize pomoću promjena strukture obitelji, ali se pritom služe različitim metodama. Karakteristična su dva pristupa. M. Livi Bacci pomoću računa vjerojatnosti dolazi do podataka o mogućoj smrtnosti u obitelji, u odnosu na veličinu obitelji. S druge strane, M. S. Mazzi smatra da je previše jednostrano govoriti o pojavama kuge isključivo u biološkim kategorijama. Osim demografskih posljedica epidemija važan je i njihov utjecaj na osjećajnost, političku i financijsku organizaciju, ekonomski život i sistem zaštite. Autorica određuje diferencijalnu smrtnost po spolu, dobi, klasama i zanimanjima. Istražuje posljedice kuge na ženidbu i natalitet, na ekonomski život i društveno raslojavanje. Zanimljivo je njezino izlaganje o pojavi bijega pred kugom i neodgovornosti pojedinaca za sudbinu zajednice, o formiranju zdravstvene službe i brizi komune za ponovno napučavanje grada.

Velika grupa autora bavi se istraživanjem migracija u pojedinim regijama ili gradovima. Preko tih geografski i tematski ograničenih radova oni dolaze do spoznaja koje će omogućiti sintezu o migracijama u Italiji. Posebno su zanimljivi radovi koji izlažu o demografskim značajkama Sardinije (John Day, *La restructuration démographique de la Sardaigne aux XIV^e—XV^e siècles*) i Korzike (Jean A. Cancellieri, *Directions de recherche sur la démographie de la Corse médiévale, XIII^e—XV^e siècles*), jer se na tako malom i strogo ograničenom području očiglednije iskazuju sve posljedice migracija, odnosno trajne emigracije.

Problematika seoskih obitelji i migracija seoskog stanovništva također je privukla veći broj radoznalaca. Autori istražuju utjecaj prostornih faktora i agrarnih uvjeta na formiranje seoskih obitelji, tipologiju naselja, organizaciju rada, položaj žena (manje vrijedna radna snaga) i na pojavu različitih tipova migracija (sezonske, planina—ravnicu, selo—grad).

Istraživači usredotočeni na gradove posvećuju svoju pažnju primorskim gradovima kao važnim imigracijskim središtima, demografskoj politici gradskih vlasti, problemima stranaca, migracijama selo—grad, političkim i profesionalnim migracijama i strukturi obitelji ovisno o različitim činiocima. Posebno upozoravam na slijedeće članke: Giuseppe Petralia, *Per la storia dell'emigrazione quattrecentesca da Pisa e della migrazione Toscana-Sicilia nel basso Medioevo*; Luigina Carratori e Michele Luzzati, *«Forestieri» a Pisa nella seconda metà del '400*; Giacomo Casarino, *Mondo del lavoro e immigrazione a Genova tra XV e XVI secolo*. Izvanredno zanimljivoj temi profesionalnih migracija posvećen je članak Maureen Fennell Mazzaani, *Artisan migration and technology in the Italian textile industry in the late Middle Ages (1100—1500)*. Autorica proučava pokretljivost tkalaca, bojadisača i drugih tekstilnih radnika u širem društvenom i političkom kontekstu. Spominje utjecaj muslimanskih, bizantskih i židovskih obrtnika na tu proizvodnju i privilegije koje gradovi rado daju takvim znalcima. Drugi dio njezina rada posvećen je gildama tekstilaca i razvoju tekstilne proizvodnje u pojedinim gradovima i pokrajinama Italije.

Na kraju, valja reći nešto o općim obilježjima zbirke. Pored vrijednih znanstvenih rezultata koji se mogu nazreti iz gornjega kratkog prikaza, spomenula bih kao veliku prednost zbirke ispitivanje pojmova i metoda koje svaki autor ukratko definira. Čitaocu je time omogućeno da prati i kontrolira provođenje metode u tekstu i da razmišlja o mogućim poboljšanjima. Autori uglavnom kombiniraju metode, no ima i takvih članaka koji se temelje isključivo na statističkoj obradi podataka. Mogu primijetiti da su svi ovi članci nastali prema jednom tipiziranom obrascu i pokazuju sklonost svojih autora prema pojednostavnjivanju. Mnogo su zanimljiviji oni članci koji razmatraju obiteljske strukture u širem kontekstu, uzimajući u obzir podatke iz velikog broja raznobitkih izvora: popisa poreznih obveznika, parničnih spisa, knjiga krštenih i umrlih, ugovora s obrađivačima zemlje i šegrtima, cehovskih knjiga. Izniman način korištenja izvora primijenile su Arlette Higounet-Nadal i Claudine Billot u radu *Note sur le fichier central des migrants, immigrants et immigrés du royaume de France (1300—1550)*. One su organizirale brojne i raznorodne izvore u serije tako da su za svakog migranta dobile jednu karticu. Podatke su podijelile u tri grupe; o toku migracije, o samom migrantu, o uzrocima migracije i kodirale ih. Kompjutorskom obradom tih podataka autorice žele definirati migrante, tipologiju, kronologiju i geografsku rasprostranjenost migracija i na kraju vrednovati njihovo značenje. Ovaj je rad primjer smislene upotrebe statističkih metoda.

Također je primjetno da se većina autora zaustavlja na kriznom razdoblju i njegovim demografskim značajkama, gubeći iz vida neke procese duljeg trajanja koje kriza ne ukida nego ih samo privremeno usporava ili skreće njihov tok. Nužno je spomenuti da je vrijeme premalo prisutna kategorija u radovima većine

ovih historičara. Svatko od njih, istina, određuje svoj rad određenim razdobljem, ali ishod je ipak prevlast sinkronije nad dijakronijom. Struktura je prisutnija, bolje razrađena i objašnjena od procesa. Na taj problem izravno upućuju Christiane Klapisch-Zuber («obiteljske strukture nisu odvajkada») i Giuseppe Petralia («migracije treba proučavati ne samo u prostoru, nego i u vremenu»).

Ova zbirka članaka obiluje zanimljivim idejama i rješenjima kao i značajnim rezultatima, pa preporučujem medijevistima, pogotovo onima koji se bave demografskim istraživanjima da je svakako skinu s polica talijanskih knjižara. Migracijski procesi u Italiji imaju zajedničkih crta s migracijama u našoj zemlji, barem u njezinom mediteranskom dijelu.

Zdenka Janeković-Römer

DALMACIJA U NARODNOM PREPORODU 1835—1848. — Prilozi sa znanstvenog skupa u Zadru od 8. do 9. V. 1986, održanog u povodu 150. obljetnice jubileja Ilirskog pokreta i 30. obljetnice Filozofskog fakulteta u Zadru, Zadarska revija 4—5/1987.

Prilozi »Dalmacija u narodnom preporodu 1835—1848.« nastali su djelatnošću Komisije za znanstveni rad OOUR-a humanističkih i društvenih znanosti Filozofskog fakulteta u Zadru godine 1980, kada je otpočeto sustavno proučavanje zadarskoga kopnenog i otočnog područja, dijela Hrvatskog primorja i Dalmacije. Poslovi oko pripreme zbornika odvijali su se intenzivno od početka školske godine 1985/86. sve dok 8. i 9. V. 1986. godine nije realiziran znanstveni skup pod istim imenom, a u Narodnom muzeju u Zadru priređena izložba, koja je bila otvorena od 8. V. do 8. VII. iste godine.

U zborniku su objavljeni slijedeći radovi:

N. Ivanišanin, Proturječja ilirizma i njegove književnosti (str. 291—298/5—12)* razmatra utemeljenost hrvatskoga nacionalnog preporoda u Ilirskom pokretu i književnosti i njegov kontinuitet do najnovijeg vremena.

S. Obad, Dalmatinsko društvo u preporodno doba (str. 299—314/13—28) analizira socijalnu strukturu dalmatinskog društva dijeleći ih na slijedeće slojeve: tzv. oligarhijski sloj na vlasti, sastavljen od birokracije i aristokracije, građanski međusloj najdinamičnije svjetovne i crkvene inteligencije i gradski puk na dnu socijalne ljestvice.

S. Peričić, Glavne značajke gospodarstva Dalmacije od 1835. do 1848. (str. 315—323/29—37) u kratkim crtama iznosi glavne značajke dalmatinskoga gospodarstva u preporodno doba. Autor smatra da je unatoč stanovitim pokušajima unapređenja ekonomskih prilika Dalmacija ostala postrani od jačeg prodora kapitalističke privrede i godinu 1848. dočekala nerazvijena i gospodarski zanemarena.

S. Antoljak, Naša historiografija u vrijeme Ilirskog pokreta u Dalmaciji (1835—1848) (str. 325—334/39—48) analizira rezultate domaćih i stranih istraživača-amatera objavljene u različitim knjigama, brošurama ili onodobnoj periodici.

* Prvi broj odnosi se na paginaciju prema broju stranica kompletnog godišta Zadarske revije, a drugi samog broja 4—5.

H I S T O R I J S K I
Z B O R N I K

IZDAVAC: Savez povijesnih društava Hrvatske

REDAKCIJSKI ODBOR

Mirjana GROSS, Zagreb
Ivan KAMPUŠ, Zagreb
Tomislav RAUKAR, Zagreb
Petar STRČIĆ, Zagreb

GLAVNI I ODGOVORNI UREDNIK

Ivan KAMPUS

LEKTOR I KOREKTOR

Branko ERDELJAC

Adresa uredništva:

Savez povijesnih društava Hrvatske
Zagreb, Filozofski fakultet, Ul. Đure Salaja 3

Časopis izlazi jednom godišnje

Narudžbe šaljite na adresu:
Savez povijesnih društava Hrvatske, Zagreb, Krčka 1

Cijena ovog broja iznosi 30.000 d

Izdavanje časopisa sufinancira
Samoupravna interesna zajednica za znanstveni rad SRH

Tisak Štamparskog zavoda »Ognjen Prica« u Zagrebu — travanj 1989.